

LIBRIS

We know
books

I. OPRİȘAN

**B. P. HASDEU SAU
SETEA DE ABSOLUT
Tumultul și misterul vieții**

Editura SAECULUM I.O.

București, 2023

CUPRINS

Chei hasdeene (5)

1. ÎN VUIETUL VREMII (7)

I. ORGOLIUL DESCENDENȚEI VOIEVODALE (9)

1. Proiecția originii neamului în mit (7) ● 2. Cuvântul documentelor (15) ● 3. Odiseea supraviețuirii sub cer străin (20)

II. MODELE FORMATIVE (35)

1. Bunicul: Tadeu Hâjdeu (35) ● 2. Tatăl: Alexandru Hâjdeu (51)

III. ORIZONTURILE COPILĂRIEI (81)

1. Taina întrupării (81) ● 2. Temelia erudiției (89) ● 3. Fascinația altor orizonturi (101)

IV. IZBUCNIREA PERSONALITĂȚII (107)

1. Bravadă și extravertire (107) ● 2. Sub soarele almei mater (118) ● 3. „M-am format eu însumi“ (131) ● 4. Primele acorduri ale simfoniei (134)

V. „ÎN VECEHA PATRIE A STRĂBUNILOR“ (141)

1. Dorul reintegrării cu cei de-un neam (141) ● 2. Peripețiile împământării (144)

VI. GREUL DRUM AL AFIRMĂRII (150)

1. Moment de derută (150) ● 2. În slujba Unirii (152) ● 3. În luptă cu stânca indiferenței (159) ● 4. Gest princiar dezinteresat? (164) ● 5. Biblioteca națională ideală (168) ● 6. Un nou fâgaș istoriei (173) ● 7. La originile unei orientări esențiale: autohtonismul (176)

VII. UN PRINȚ AL CĂRȚII ÎN FAȚA JUSIȚIEI (184)

1. Dificultățile reintrării în normal (184) ● 2. Germenii unei „noi direcții“ literare (188) ● 3. Nori la orizont (192) ● 4. Un caz de asasinare morală (198) ● 5. Pe banca acuzării (202)

VIII. CONTINUITATE ȘI TĂTONĂRI (208)

1. Pe malurile Dâmboviței (208) ● 2. Umorele în slujba ideilor democratice (209) ● 3. Corpusul național de documente – preambul al marilor sinteze (216) ● 4. Tentații, frâne și capcane (222)

IX. SFÂNTA FAMILIE (225)

1. Aventuri sentimentale (225) 2. Un simbol în mic al Daciei (227) ● 3. Enigmatică Iulie (230) ● 4. Jumătatea eternă (236)

X. SEDUCȚIILE ARTEI (239)

1. Între fondatorii Ateneului (239) ● 2. Istoria la temperatura artei (241) ● 3. Atracțiile rampei (244) ● 4. Sub semnul jocului gratuit al fanteziei (254)

XI. ÎN VÂLTOAREA PUBLICISTICII POLITICE (262)

1. Despărțirea de Bolliac (262) ● 2. Un boier împotriva taberei boierești (267) ● 3. Deputat de Bolgrad (276) ● 4. În căutarea unui drum propriu (286) ● 5. În mijlocul Junimii (292) ● 6. „Există un singur suveran: poporul“ (302) ● 7. „În grosul din Văcărești“ (308)

2. SPRE SINE ÎNSUȘI (315)

XII. ÎNTOARCEREA SPRE SINE (316)

1. Întru regăsirea patriei din suflet (316) ● 2. Mirajul Europei (325) ● 3. „A doua Iulie“ (336) ● 4. Arhitectura gigantescă (346) ● 5. Lovituri de maestru (360)

XIII. DASCĂL AL NAȚIUNII (371)

1. Autoritatea supremă (371) ● 2. Arhiva – tezaur și școală (392) ● 3. Întreaga națiune – coautoare (415)

XIV. SUB CUPOLA ACADEMIEI (422)

1. Printre nemuritori (422) ● 2. Un academician incomod (428)

XV. NELINIȘTE ȘI DEVOȚIUNE (438)

1. Divorț mascat (438) ● 2. Umilințe și lipsuri (441) ● 3. Nădejdea ieșirii din impas prin politică (446)

XVI. ULTIMA SFIDARE A ABSOLUTULUI (451)

1. Ambiția realizării imposibilului (451) ● 2. Plăcerea devenită povară (459)

XVII. FULGER DIN SENIN (468)

1. Autoclaustrare (468) ● 2. În luptă cu destinul (478)

XVIII. MENTOR VECHI PENTRU O „REVISTĂ NOUĂ“ (484)

1. „Redeșteptarea adormitei inspirațiuni“ (484) ● 2. Suiș și pogorâș (492)

XIX. SUB DICTEUL IULIEI (501)

1. „Eram dator să mai trăiesc“ (501) ● 2. Victimă a propriei credulități? (515)

XX. SINGUR PRINTRE CONTEMPORANI (523)

1. Din nou în actualitate? (523) ● 2. „În prețuia plecării“ (528)

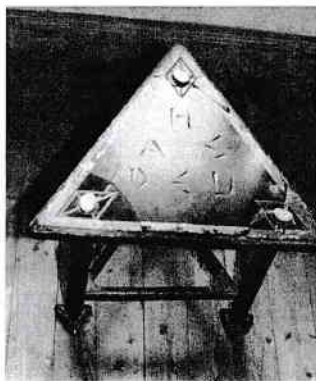
XXI. „ARIPA MORȚII CELEI NEÎNDURĂTOARE...“ (532)

1. Povara bătrâneții (532) ● 2. Voința testamentară (534) ●
3. Speranțe înșelătoare (536) ● 4. Între viață și moarte (538) ●
5. În mormântare clasa a II-a (541)*Perspectivă în timp* (547)

SCRIERI DESPRE VIAȚA ȘI PERSONALITATEA LUI

B. P. HASDEU (551)

INDICE DE NUME (572)

Unul din cele trei tripoduri („scaune triunghiulare de fier masiv aurit și cu marmură neagră“, având încrustat cuvântul HASDEU), închinatelor spiritelor, amplasate inițial în mauzoleul Iuliei Hasdeu de la București.

I. ORGOLIUL DESCENDENȚEI VOIEVODALE

1. Proiecția originii neamului în mit

Coborâtor dintr-o veche spiță boierească silită să trăiască, de-a lungul mai multor generații, printre străini și să-și formeze din cultul strămoșilor o ultimă pavază împotriva deznaționalizării, Bogdan Petriceicu Hasdeu întrupează în gradul cel mai înalt virtuțile și scăderile antecesorilor, dornici să-și evedențieze cu orice preț noblețea și strălucirea stirpei (înrudită de cel puțin trei ori cu familiile voievodale).

Crescut din cea mai fragedă copilărie în atmosfera de devoțiune față de trecutul glorios al țării și de venerație față de înaintașii direcți din neam¹, viitorul savant se pătrundea de timpuriu de patriotismul înflăcărat al Hâjdeilor², de vitejia și neînfricarea lor în fața morții, de

¹ Atmosfera invocată e sugerată concludent de Tadeu Hâsdeu într-unul din „testamentele” sale, prin care lua atitudine împotriva excesului de exaltare a gloriei străbune în detrimentul pregătirii realiste pentru viața a tinerilor din neam: „Experiența m-a învățat – observa el – că această metodă de educație a fost practică în familia Hâjdeilor. Imediat după ce fiul meu sau fiica puteau să vorbească, primele lor cuvinte erau: «Străbunicul nostru domnitor Petriceicub», iar când atingeau vârsta de 7 ani, povesteau cu bucurie despre nenumăratele domenii din Moldova” (Biblioteca Academiei Române, Arhiva B. P. Hasdeu, mapa VI, act. 48).

² Prezența onomasticii Hâjdeu în documente și manuscrise aparținând celor mai diverse limbi (română, latină, rusă, poloneză, malorusiană (ucraineană), germană, maghiară) ca și variația ortografiei românești în perioada 1857–1890, a făcut ca numele familiei să fie scris în forme foarte deosebite: Hîjdău, Hâjdău, Hîjdeu, Hâjdău, Hâjdeu, Hașdeu, Hasdeu (în română), Hyzdef (în latină, înrăurit însă de polonă), Hijdeu, Ghijdeu (în rusă – ceea ce avea să-i trezească tânărului Hasdeu cunoscuta remarcă umoristică din *[Paginile de jurnal]*: „Nu am nicidecum pretenția că aș fi de origine rusă, ba chiar numele meu de familie sună atât de străin pentru urechea rusească, încât soldații preferau să îl transforme în «Gde jivuu»”), Hyzdeu, Hyzdew, Hîzdeu (în polonă), Hîgedéo (în germană), Hazsdó (în maghiară). Însuși savantul a oscilat, în perioada de tranziție, între forme foarte variate precum: Hazdao, Hâsdău, Hâsdău, Hâjdîu, Haejdîu, Hâjdeu, Hajdeu, Hâsdeu, Hâsdeu, pârând a opina, în cele din urmă, după cum credea Cicerone Poghiric în consensul unui punct de vedere mai general, pentru varianta Hasdeu. Totuși, hotărârea nu este definitivă, din moment ce apostilele de pe diverse documente lasă mai departe loc liber alternării formelor onomastice. În continuare, vom face distincția între forma **Hasdeu** adoptată de savant și numele familiei: **Hîjdeu (Hâjdeu)**.

În ce privește proveniența numelui, s-a sugerat de către Liviu Marian (*Activitatea publicistică a lui B. P. Hasdeu*, Chișinău, 1932, p. 5) și ulterior de Cicerone Poghiric (B.

tenacitatea și îndârjirea pusă de ei în atingerea diverselor ținte, de se-
tea nemăsurată manifestată de aceștia față de carte, dar și de orgoliul
superiorității lor intelectuale și de cin, pe care le amplifică, îndeosebi
în anii tinereții, la dimensiunile abisale ale sufletului său domnic de
absolut.

Revendicându-și, ca ultim și singur descendent al domnitorului
Ștefan Petriceicu (10 august 1672–noiembrie 1673; decembrie 1673
–după 22 februarie 1674; 25 decembrie 1683–martie 1684)³, titlul
de prinț – în care sens adăuga, întâi pentru uz intim, iar ulterior în
mod oficial⁴, la numele de familie pe cel de Petriceicu, concomitent
cu adoptarea, în jurul vârstei de 15 ani, a echivalentului Bogdan⁵ în
locul apelativului Tadeu, cum figura în actele de botez –, tânărul
Bogdan Petriceicu Hasdeu începea prin a proiecta istoria neamului
său în mit.

Interesat îndeosebi de cele două spițe: Hâjdeu și Petriceicu (a
căror existență se împletește așa de profund cu aceea a neamului
românesc în întregul lui), el împingea tradițiile de familie, perpetuate
de la o generație la alta, și cercetările arhivistice (ale înaintașilor sau

---

P. Hasdeu lingvist și filolog, Editura Științifică, București, 1968, p. 55), că el și-ar avea
sorgintea într-un toponim [cf. localităților Hâjdău (Hotin) și Hâjdieni (Bălți și Orhei)].
În diverse documente referitoare la familia Hâjdeu, se vorbește, într-adevăr, fie de un
sat Hâjdău, fie de altul Citnicăuți, sau Hâjdava, fie de Hâjdieni, în ținutul Hotinului. E
greu, însă, de spus dacă onomastica familiei vine de la toponim sau dacă nu cumva
toponimul își trage mai degrabă denumirea de la numele proprietarilor.

În tom. III, din *Cuvente den bătrâni* (1881), B. P. Hasdeu ținea să lămurească el in-
susi semnificația numelui Hâjdău, în jurul căruia s-au purtat și se mai poartă încă atâtea
discuții, cu tentativa de a-l prezenta drept străin: „Un sat lângă Hațeg din Transilvania
se cheamă de veacuri *хъжде*, și tot așa se numește și o familie din Basarabia, stabilită
de secolii lângă Hotin [*Letopisețele Moldovei*, ed. I, t. 1, p. 307]. Acest nume personal și
local totodată, întins de la Hotin până la Hațeg, derivă probabilmente, din vechiul slav
хъждавь «meșter», *техвѣтъс*, artifex, dispărut chiar din dialectele slavice moderne” (p.
156). În nordul Moldovei, „hâjdă” înseamnă o bucătărie de vară.

³ *Istoria României în date* elaborată de un colectiv sub conducerea lui Constantin
C. Giurescu, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 458–459. Indicarea
anilor de domnie ai diverșilor voievozi se face în continuare după lucrarea citată.

⁴ Opinia după care B. P. Hasdeu și-ar fi adăugat numele de Petriceicu la cel de Hâ-
jdeu în 1857, în momentul părăsirii Rusiei, e complet eronată, de vreme ce el indica
pentru o listă întreagă de lucrări din anii studenției onomasticele: „le prince Bogdan Pe-
triceico–Hazdao“, „le prince Petriceico H.“, „le prince Dieu–donné Petriceico Hizdeu“
(cf. Iuliu Dragomirescu, *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, partea I (1836–
1863), București, 1913, p. 25). Tot în Basarabia semna și „Bogdan Moldavanescul“.

⁵ A se vedea explicitarea lui Cicerone Poghirc: „Bogdan e de fapt traducerea lui
Tadeu, însemnând «dăruit de Dumnezeu». Încă, cu mult înainte de a veni în România,
adoptase forma românească a numelui și semna Dieu–donné alături de Bogdan“ (*Op.
cit.*, p. 55).

ale sale proprii), în zonele fantasticului pur, întorcându-se de mai multe ori în timp până către zorii descălecatului.

Spre exemplu, în lucrarea *Coup d'oeil généalogique sur l'organisation de la nationalité roumaine en general et sur celle du peuple moldave en particulier. Pour servir à l'intelligence de notre position extérieur vis-à-vis des étrangers*⁶, scrisă probabil în jurul anilor 1853–1855, – în care făcea o amplă expunere asupra originii celor mai importante familii boierești din Moldova, cu scopul de a evidenția că „la généalogie de la noblesse roumaine représente au plus haute degré la généalogie de notre nationalité“ –, el cobora obârșiile familiei Hâjdeu spre epoca Mușatinilor (din moment ce releva înrudirile ei, în secolul al XV-lea, cu una dintre cele mai puternice familii ale vremii, aceea a lui Tăutu), iar într-o altă lucrare genealogică – privitoare, de data aceasta, doar la familia Hâjdeu – țintea către aceeași străveche epocă (din moment ce indica între înaintași pe ipoteticul strămoș Bogdan Hâjdeu, „hatman în Moldova pe timpul lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare“ în jurul anului 1520)⁷.

E în afara oricărui dubiu că tânărul erudit, fascinat de epoca cea mai veche din istoria Moldovei, prelua în acest sens informații orale fanteziste ce ajung până la noi și pe alte căi. A se vedea, de pildă, notațiile lui Boleslav Hâjdeu din *Însemnările istorico-genealogice despre originea familiei Hâjdeu*, în virtutea cărora „David Hâjdău, tatăl lui Gavriil, poreclit «Ceampa», s-a născut în anul 1502, prin urmare în timpul lui Ștefan cel Mare; a servit din 1526; a murit în 1553. N-a fost el, oare, fiul lui «Hijdeico», cunoscut în anul 1483? Diferența până la nașterea lui este de 14 ani. Dacă «Hijdeico» avea atunci 30 de ani – mai puțin nu putea să aibă pentru ca să fie pârcălab –, atunci el s-a născut în jurul anului 1458, adică în preajma anului suirii pe tron a lui Ștefan cel Mare. Și, prin urmare, tatăl lui, de asemenea pârcălab, a servit în timpul lui Alexandru cel Bun, la începutul sec[olului] XV (1401–1432)“⁸. A se vedea, de asemenea, informațiile pe care Alexandru Hâjdeu i le dădea mai târziu fiului său despre cercetările întreprinse de Oceapovski – un strănepot al lui Iancu Gheorghie Hâjdeu, zis Lupașcu – asupra „vechilor moșii ale Petriceicilor–Hâșdăi din Basarabia“. „Această investigație – îi

⁶ Ne place a identifica lucrarea respectivă, citată de Iuliu Dragomirescu (*Op. cit.*, p. 25) cu ms. 3, mapa III (din arhiva scriitorului de la Biblioteca Academiei Române), ajuns până la noi fragmentar și fără titlul indicat de Iuliu Dragomirescu în lista „lucrărilor sau proiectelor de opere“ de tinerețe ale savantului.

⁷ Cf. N. N. Romanenko, *Genealogia familiei Hîjdeu*, în *Literatura și Arta*, 24 decembrie 1981, p. 2.

⁸ Biblioteca Academiei Române, Arhiva B. P. Hasdeu, mapa VI, ms. 7.

scria părintele într-o epistolă nedată [din 1866] – a făcut mare zgomot, amintind la noi de vechea și uitată însemnătate a neamului nostru, pentru că Ocapovski, citând documentele regale și faptele istorice, a înfățișat în cercetarea sa următoarele argumente: a) că neamul Petriceico se trage din dinastia domnească a lui Dragoș, încă din jumătatea veacului al XIV-lea; b) că neamul Hașdău a fost din cele mai vechi neamuri boierești ale Moldovei, fiind cunoscut din anul 1400 în numărul «celor mari», cum n-au fost în acea vreme nici Sturzeștii, nici Balșii etc.⁹ În sfârșit, a se vedea comentariile lui Gáspár Hasdeu, care plasează originea neamului său – fără a înfățișa și documentele pe care se bazează – tot pe la 1400.¹⁰

Către aceeași epocă de aur a Moldovei, împingea tânărul Hasdeu și obârșia neamului Petriceicu, recurgând, de data aceasta, la explicații proprii, puternic colorate romantic, la fel de eterice ca și cele privitoare la primii strămoși din neamul Hâjdeilor. „La famille Petriceico – notează el în manuscrisul anterior citat – nous vient de Prusse, tell que la Prusse etait sous la domination de l'ordre teutonique, s'est à dire à demi slavone, à demi allemande. Venceslas, le premier membre historiquement connu de cette maison, émigra en Pologne au XV-e siècle. Un diplôme de roi Kazimir Jagello de 1455 énumère fastidieusement les services qu'il rendt à la Pologne“.

În același consens, avea să-i scrie peste ani lui G. I. Ionescu-Gion (în epistola din 14 iulie 1890, prin care-i propunea transmiterea numelui și a prerogativelor nobiliare), de vechimea „de patru veacuri“¹¹ a neamului; iar lui Al. Vlahuță, – cu care intra, la un moment dat, în polemică – avea să-i riposteze cu ironie că de la oricine s-ar fi așteptat să fie făcut slav, dar nu din partea poetului, „căruia bătrânul său colaborator, d. V. A. Urechia ar fi trebuit să-i arate pe Hasdeu cel puțin în cronică lui M. Costin“.¹²

⁹ B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, I, text stabilit, traduceri și note de Nicolae Mecu, Viorica Ionescu Nișcov, Al. Sândulescu, Mihai Vornicu, coordonare și studiu introductiv: Al. Sândulescu, Editura Minerva, București, 1982, p. 239. Într-un studiu inedit, păstrat în arhiva B. P. Hasdeu, Alexandru Hâjdeu vorbea, de asemenea, de existența unei „gramote din anul 1407“ în care s-ar aminti de neamul Hâjdeu și menționa că „sub Ștefan cel Mare, funcția de «staroste» al cetății Hotin“ ar fi fost îndeplinită de „un oarecare David Hâjdău din Rohotin“ (apud N. N. Romanenko, *Art. cit.*, loc. cit.).

¹⁰ Gáspár Hasdeu, *A. Hasdeu (Hízdeu) család irtagjai*, în *Különlenyimat a filológiai Közlöny*, 1967, 1–2, Budapesta, p. 183.

¹¹ B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, III, text stabilit, traduceri, note și indici de Crina Bocșan-Decusară, Nicolae Mecu, Mihai Mitu, Viorica Nișcov, Al. Sândulescu, Editura Minerva, București, 1984, p. 38.

¹² B. P. Hasdeu, *Sarcasm și ideal. 1887–1896. Ultimii nouă ani de literatură*, Editura Librăriei Socec, București, 1897.

Prin afirmații ocazionale de felul celor de mai sus, dar mai ales prin mărturisiri orale curente, care sunt de bănuț că au stat la baza tuturor prezentărilor despre el, sau despre părintele și bunicul său, scrise de Iosif Vulcan¹³, Fr. Damé¹⁴, Angelo de Gubernatis¹⁵, Th. D. Speranția¹⁶, și îndeosebi de Iuliu Dragomirescu¹⁷, regășibile și în broșura *Genealogia și biografia lui B. P. Hasdeu* (1884)¹⁸, scrisă, după toate probabilitățile chiar de el, savantul impunea în conștiința publică ideea descendenței sale voievodale și a vechimii nemăsurate a spiței Hajdeu–Petriceicu. Prin alte declarații, făcea să se vorbească printre apropiați despre mai vechii săi înaintași ipotetici, iar prin faptul că nu se pronunța în nici un fel asupra inseratului–șarjă din *Trompeta Carpaților* (1872)¹⁹ despre sabia de aur gravată cu inscripții latine ce i–ar fi fost dăruită de regele Matias Corvin, la 1475, marelui spătar Ștefan Hâjdeu, lăsa să se răspândească legenda despre vitejia și grandoarea unui strămoș inexistent, inventat de dușmanii săi²⁰, din dorința de a–i persifla prințomania²¹. Cu puțin timp înainte

¹³ Iosif Vulcan, *B. P. Hasdeu*, în *Panteonul român*, Pesta, 1869, p. 137–142.

¹⁴ Frédéric Damé, *Notice biographique sur l'auteur*, în vol. B. P. Hasdeu, *Histoire critique des Roumains. La Valachie jusqu'en 1400*, I, *Extension territoriale*, édition entièrement refondue traduit du roumain sous les yeux de l'auteur, par Frédéric Damé, Librairie J. Szollösy, éditeur, Bucarest, 1878.

¹⁵ Angelo de Gubernatis, *B. P. Hasdeu*, în *Dictionnaire international des écrivains du monde latin*, Roma – Florența, 1905, p. 736.

¹⁶ Th. D. Speranția, *Tadeu Hasdeu*, în *Revista Nouă*, II, nr. 7, 15 iulie 1889, p. 241–247.

¹⁷ Iuliu Dragomirescu, *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, partea I, 1836–1863, București, 1913, 46 p. +9 f. pl.

¹⁸ *Genealogia și biografia d–lui B. P. Hasdeu, propus deputat la Colegiul al II–lea de Cameră din Craiova*, publicată de cetățenii craioveni, Craiova, 1884, 16 p. +1 portret.

¹⁹ Anunțul, intitulat *Loteria „Trompetei Carpaților“*, a apărut în paginile revistei *Trompeta Carpaților*, X, nr. 966, din 6/18 februarie 1872, fiind reprodus și în numerele următoare 967–972.

²⁰ Iuliu Dragomirescu prelua știrea *ad litteram*, dându–i credit total în lucrarea citată (p. 15), cu care prilej îl ironiza pe „profesorul Onciul“, ce „afirmase verbal că această sabie ar fi falsă“. De aceeași sabie se interesa și Boleslav Hâjdeu în 1878, solicitându–i, de fapt, istoricului o atestare documentară. „Oare nu poți obține reproducerea sabiei cu inscripția cu numele lui «Ștefan H[âjdeu] Mare spătar al Moldovei», și să scrii ceva despre ea, ca eu să pot da «citată» în lucrarea mea despre neamul Hâjdeu, lucrare de care acum mă ocup serios?“ (*B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini*, I, ed. cit., p. 270).

²¹ Pretinșa „sabie istorică“, considerată de S. Zotta în *Spița neamului Hâjdău (Arhiva Genealogică*, nr. VII–IX, 1919, p. 173–174) drept „un fals târziu“, ar fi fost „în–crustată cu litere de aur sub chipul săpat al craiului Mathias Corvin și sub literele «Rex Hungariae» în relief, în fier. Astfel: «MATTHIAS HUNGARIAE ET BOHEMIAE REX». Această inscripție se află pe o parte a sabiei pomenite. Pe cealaltă parte, sub chipul gravat al spătarului «Hizdeu» și sub literele «pro merito» în relief, se află:

de a muri, savantul – preocupat, după cum se vede, întreaga viață de originile încetoșate ale neamului – își-ar fi destăinuit, în sfârșit, lui Iuliu Dragomirescu că ar poseda „dovezi despre existența lui Grigorcea Hasdeu, de pe vremea lui Petru Mușat²², cel mai îndepărtat strămoș până la care putuse coborî în timp.

Către epoca cea mai îndepărtată de existență statală a Moldovei – asiduu tatonată – B. P. Hasdeu se va întoarce încă o dată (pentru a treia oară!) luând ca punct de sprijin arborele genealogic al mamei sale, Elisabeta Dauksz, fiica nobilului lituanian Teofil Dauksz și a Melaniei Morțun.

Astfel, într-o notă de tinerete, în limba polonă, pusă în evidență de profesorul I. C. Chițimia în lucrarea manuscrisă *Mirajul vieții lui B. P. Hasdeu*, el consemna cu vădită satisfacție datele referitoare la îndepărtatele origini ale familiei Dauksz, pe care savantul credea că o află în plină strălucire în timpul lui Alexandru cel Bun: „Niesiecki²³, 3, 1839, p. 374–387: despre Dönhoff [...] p. 314: Dauka sau Dauksza, cu stema «Piérzchata», în Ducatul Lituaniei: Kinnut [Dauksza], cu fiul său, a semnat, la congresul de la Wilno, în anul 1401, pacea permanentă a Lituaniei cu Polonia, iar pe urmă, la seimul de la Horodlo, 1413, a primit stema Piérzchata“.²⁴

Stimulat de asemenea spectaculoase alunecări spre începuturi (încurajate din plin de tatăl său Alexandru Hâjdeu), nu e exclus ca în mintea scriitorului să fi fulgerat, la un moment dat, chiar ideea înrudirii familiei Dauksz cu aceea a cneazului lituan Koriatovici voevoda, domn al țării Moldovei imediat după Dragoș, de vreme ce savantul acorda un interes fierbinte așa-zisului hrisov²⁵ al acestuia din 1374, pe care îl publica în *Arhiva Istorică a României*, și ulterior, în *Columna lui Traian*.

Totuși, oricât de fanteziste vor fi fost imaginile lui B. P. Hasdeu despre originile neamului, ele nu sunt nici pe departe comparabile cu legendele puse în circulație, după Al. Hâjdeu, de D. Cantemir (des-

«MCDLXXV. STEPHANO HIZDEU. M. SPATARIO MOLDAVIAE» (Iuliu Dragomirescu, *Op. cit.*, p. 15).

²² Iuliu Dragomirescu, *idem*, p. 15.

²³ Kasper Niesiecki, *Herby i familii rycerskie (Steme și familii nobile)*, tomul III, Leipzig, 1839, p. 374–387, 314.

²⁴ Traducerea textului aparține profesorului I. C. Chițimia, fiind citată de noi după studiul menționat.

²⁵ După opinia lui P. P. Panaitescu, care aducea argumente relevante, documentul din 1374 ar fi o contrafacere, în maniera romantică a timpului, datorată tânărului Hasdeu. A se vedea mai pe larg argumentația din studiul *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, extras din *Revista Istorică Română*, vol. II, fasc. 1, 1932 (B.A.R.: II, 113, 382).

pre proveniența iudeo-spaniolă) sau de Aron Pumnul (despre descendența hună) a Hâjdeilor. Chiar dacă savantului nu-i vor fi fost necunoscute asemenea „basne“, el nu a făcut niciodată aluzie la ele (oricât s-ar specula), părându-i-se, probabil, lui însuși mult prea neverosimile.

2. Cuvântul documentelor

Evident, spre a discerne adevărul cu privire la istoria reală a familiei Hâjdeu în hățișul hagiografic creat, atât de filolog, cât și de înaintașii săi direcți (frații Alexandru și Boleslav Hâjdeu), pe linia tradițiilor perpetuate și amplificate de la o generație la alta, nu există decât o singură posibilitate, și anume aceea a apelului la documente.

Or, în perspectiva acestora (câte ne sunt, firește, deocamdată cunoscute), cel mai vechi străbun din neam, atestat istoric, ar fi David Hâjdeu, menționat (ca tată a patru copii: Andronaki, Gavril, Teodoraki și Efrem), în actul din 12 mai 1622, prin care chema în judecată, împreună cu alții, pe Vasile Bujorianu pentru jumătate de sat Hâjdău, jumătate Belhăuți și jumătate Ghilșăuca, în ținutul Hotinului, „cari au fost asuprite de Dumitra, jupâneasa pârçalabului de Hotin în zilele lui Petru V. V. și Alexandru V. V.“²⁶

Ținem să menționăm, însă, că acest David nu are nimic de-a face cu David, tatăl lui Gavril (sau Gabriel) Hâjdeu, poreclit Țopa, pe care îl evocă aproape toți membrii familiei și biografii savantului. El nu putea fi nici într-un caz, concomitent, tată al ipoteticului Țopa (mare vornic al țării de Jos²⁷, care e de presupus că s-a născut în jurul anului 1545) și al lui Efrem Hâjdeu (care murea la 1665)²⁸; după cum nu putea fi nici fiul aceluși Gavril Țopa, asimilat drept Hâjdeu, căci atunci ar fi trebuit să fie frate cu propriii săi copii: Efrem, Dimitrie și Andronic (după cum rezultă din genealogiile anterioare).²⁹

²⁶ Cf. S. Zotta, *Spița neamului Hâjdău*, loc. cit., p. 139. Ținem să menționăm că S. Zotta n-a văzut documentul respectiv, ci îl citează după un manuscris polonez despre familia Hâjdeu, de la începutul secolului al XIX-lea, care i-a fost pus la dispoziție de Zamfir C. Arbore. Documentul, în slavonă, ar fi făcut parte din colecția cavalerului de Flondor.

²⁷ Cum notează B. P. Hasdeu (*Ioan Vodă cel Cumplit*, Editura Minerva, București, 1978, p. 170), sau mare postelnic, cum precizează S. Zotta (*art. cit.*, p. 172).

²⁸ Fixăm data morții lui Efrem după actul de împărțire a moșiilor sale de către copii, datat 27 mai 1665, act confirmat de domn la 29 iunie același an (cf. Teodor Bălan, *Noi documente privitoare la familia Hâjdău*, în *Analele Dobrogei*, VII, 1926, p. 116-117).

²⁹ A se vedea în special genealogia lui Boleslav Hâjdeu (Arhiva B. P. Hasdeu, mapa VI, ms. 7), în perspectiva căreia Efrem, Dimitrie și Andronic ar fi copiii lui Gavril Țopa.

Dar rămâne în afara oricărei discuții că David are incontestabile legături cu strămoșii scriitorului, din moment ce se judeca pentru satul Hăjdău (de care e legată însăși onomastica familiei)³⁰ și pentru alte moșii pe care le vom regăsi în proprietatea lui Efrem și a descendenților săi.

Mai degrabă, existența sa scoate în evidență lipsa oricăror legături între Gavril Țopa, părcălab de Roman, și neamul Hăjdeilor.³¹

Dintre fiii lui David (Andronaki, Gavril, Teodoraki, Dumitru și Efrem), ultimul – din care coboară direct Bogdan Petriceicu Hasdeu – este cel mai interesant.

Născut, după unele păreri³², în 1571, dar, probabil, mult mai târziu, Efrem (sau mai degrabă „Ifrim“, cum semna la un moment dat, mai în spiritul limbii române) și-ar fi petrecut tinerețea, după tradițiile de familie³³ care îl pun în legătură cu Țopa, în Zaporojie, printre cazacii liberi. Se crede, de asemenea, că, după prima domnie a lui Moise Movilă (29 aprilie 1630–5 decembrie 1631) – cu a cărui nepoată, după unele opinii³⁴, ar fi fost căsătorit – ar fi fugit în Polonia împreună cu frații săi Andronic și Dumitru; motiv pentru care i s-ar fi confiscat moșia Dolineni dăruită, în lipsa sa, lui Ștefan vel lo-gofăt.

Ceea ce se știe sigur, e că, în aprilie 1633, Efrem Hăjdeu a luat parte la alungarea lui Alexandru Ilieș, luptând alături de Miron Barnovschi–Movilă (repus în tron pentru scurtă vreme: aprilie – 22

³⁰ Într-o epistolă târzie, din 26 iulie 1829, reproșându-i unchiului său George Stârcea că nu făcea nimic spre a intra în posesia satului Hăjdeuca, Tadeu Hăjdeu îl amenința: „dacă nu veți face aceasta curând, atunci voi fi nevoit să revendic singur, pentru mine, acest sat, care a fost cuibul strămoșilor mei“ (Ion Nistor, *Opt scrisori inedite de la Tadeu Hasdeu*, în *Codrul Cosminului*, VIII, 1933–1934, Cernăuți, 1934, p. 478).

³¹ De altfel, Tadeu Hăjdeu, bunicul scriitorului, cel mai lucid istoric al familiei, nici nu-l trecea în arborile genealogice, scris în polonă, pe acest Gavril, și nici pe David, la care ne referim, oprindu-se pe scara timpului la Efrem Hăjdeu. A se vedea în această privință și argumentele lui S. Zotta (*art. citat*, p. 172–173). Caracterul ipotetic al identității Țopa/Hăjdeu, ca și al existenței celorlalți înaintași, e probat, între altele, și de faptul că Boleslav Hăjdeu – care se lauda nepotului, în epistola din 5/17 noiembrie 1879, că posedea „multe documente pe care răposatul său frate nu le știa“ (*B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini...*, III, *ed. cit.*, p. 202) – când scria istoricul neamului, nu putea invoca documente mai vechi de 1634).

³² În studiul său *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Schiță biografică și bibliografică*, București, 1928, Liviu Marian afirma că Efrem Hăjdău ar fi trăit între 1571–1664, deci 93 de ani, ceea ce e mult prea mult față de media vârstei secolelor XVI–XVII.

³³ Conform Boleslav Hăjdeu, *Însemnări istorico-genealogice despre originea nobilă a familiei Hăjdeu*, *loc. cit.*

³⁴ Preluată, probabil, de la Boleslav Hăjdeu, sau chiar de la B. P. Hasdeu, în formația trecea la Octav George Lecca (*Familiiile boierești române*, Seria I, *Genealogia a 100 de case din țara Românească și Moldova*, București, 1911) și mai departe devenea un loc comun. A se vedea, între altele, *vol. cit.*, al lui Liviu Marian.

iunie 1633) și de hatmanul Nicoriță, împrejurare în care i se furau documentele de proprietate.

În cea de-a doua domnie (25 iunie 1633 – aprilie 1634), Moise Movilă îi întorcea moșia Dolineni și-i întărea posesiunea asupra celorlalte proprietăți.

Sub Vasile Lupu (aprilie 1634–3 aprilie 1653), Efreim Hâjdeu primea noi moșii pentru serviciile aduse și devenea pârcălab de Hotin împreună cu Eni Moțoc (după cum rezultă dintr-un document din 14 aprilie 1652)³⁵, ceea ce înseamnă că numirea în înalta dregătorie nu fusese făcută de Gheorghe Ștefan, cum credea Miron Costin, ci, cel mult, doar reconfirmată. Sub noul domn nu i se acorda – după cât deducem – nici măcar privilegiul de a îndeplini singur funcția de pârcălab. Căci, la scurtă vreme după relatarea opoziției lui Efreim Hâjdeu față de Vasile Vodă, Miron Costin consemna existența unui alt pârcălab de Hotin (Jora), care ar fi aținut fără succes calea mârzacilor fugiți de la Suceava. Ceea ce nu înseamnă neapărat că în septembrie 1653 Efreim Hâjdeu nu mai era în viață sau nu mai îndeplinea funcția de pârcălab, ci doar că în locul lui Eni Moțoc, avea acum ca partener la conducerea cetății pe Jora. Dar, în numele noului domn, el avea să se opună fostului voievod, hotărând – prin stăpânirea autoritară a acestei cetăți – cheie din sistemul de apărare al țării, împotriva tuturor rugămintelor și amenințărilor lui Vasile Lupu – soarta succesiunii la tronul Moldovei. „Cetatea Hotinului – scria cronicarul – nice într-un chip n-au vrut să o dea târgoveții cu pârcălabul lor, cu Hâjdeu, ori că au vrut așa de credincioși să hie lui Ștefan Vodă, care lucru n-aș da să hie într-ai noștri până într-atâta nevointă pentru singură credința, ori că s-au silit pentru jacuri ce făcuse târgoveții în carăle boierilor, precum s-au pomenit, și slobodzise câteva săcalușe în sângeur Vasilie Vodă. Și aceasta ieste pricina, nu alta. Și în câteva rânduri au trimis Vasilie Vodă la Hâjdeu, carele era pârcălab pus de Ștefan Vodă, și la târgoveți, cu mare giurământuri, ce nici într-un chip n-au vrut să dea cetatea și au ținut vro doao luni, până la a doa venire a lui Ștefan Vodă den țara Muntenească“.³⁶ Încât, pe bună dreptate, Miron Costin putea să filosofeze: „Acéia cetate, oricine va vrea să socotească, va afla că au fost a răsipei casei lui Vasilie Vodă pricina“.³⁷

³⁵ S. Zotta, *Art. cit.*, p. 140.

³⁶³⁷ Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aron vodă încoace...*, în vol. *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ESPLA, București, 1958, p. 147, 144.

Din cele două căsătorii, cu fiica boierului Căpotici (nepoată a voievodului Moise Movilă?) și cu fiica vel vornicului Hruș (despre care Boleslav Hâjdeu preciza că ar fi fost „soră bună a soției principelui Barnovschi”³⁸, Efrem Hâjdeu (stins din viață, probabil, la începutul anului 1665, după ce făcea împărțirea averii) a avut trei feciori (Gheorghe, Ștefan și Miron) și trei fete (Maria, Agafia sau Agafița și Axenia sau Oxana), cărora le-a lăsat drept moștenire 6 sate întregi (Pășcăuți, Tulbureni, Nihoreni, Dolineni, Berlinți și Citnicăuți sau Hâjdava) și 9 jumătăți sau părți de sate (Cruhleu sau Cruhlic, Șăndreni, Dumeni, Nesvoia, Bilhăuți, Hrușavaț, Tuliteni, Medveja și Costiceni).³⁹

Prin Gheorghe (căpitan, apoi vel armaș și în cele din urmă pârcălab de Hotin), neamul Hâjdeilor se înrudea din nou cu casele voievodale ale Moldovei, respectiv cu familia lui Barnovschi Vodă; primogenetul lui Efrem căsătorindu-se cu Antimia Vartic, „nepoată de frate a [...] soției lui Miron Vodă”⁴⁰ și descendentă (prin mamă) „din bătrânul Tăutul vel logofăt”⁴¹

Prin fiica cea dintâi născută, Maria, căsătorită cu Alexandru Davidel, pretendent la tronul Moldovei⁴², Hâjdeii aspirau iarăși să ajungă în preajma purpurii voievodale.

Ei vor reuși, în cele din urmă, să se înrudească și să preia toate prerogativele princiare, grație căsătoriei lui Ștefan Hâjdeu, cel de-al doilea fecior al lui Efrem, cu Alexandra⁴³ (fiica lui Toader Petriceicu, vel vornic al țării-de-Sus, și a Saftei), soră cu voievodul Ștefan Petriceicu.

Pârcălab, se pare, de mai multă vreme al cetății Hotinului, în timpul celei de-a doua domnii a lui Duca Vodă (8 noiembrie 1668–10 august 1672), Ștefan Hâjdeu primea, la începutul anului 1672, și comanda oștilor concentrate în preajma cetății, cu scopul de a stăvili

³⁸ Boleslav Hâjdeu, *Op. cit., loc. cit.*

³⁹ Conform documentelor din 27 mai și 29 iunie 1665 publicate de Teodor Bălan, *art. cit.*, p. 116–117. Vezi informația și la Boleslav Hâjdeu, *Op. cit., loc. cit.*

⁴⁰ S. Zotta, *Art. cit.*, p. 142. E însă aproape imposibil ca și tatăl și fiul să se fi căsătorit cu rude atât de apropiate ale soției lui Miron Barnovschi. Pentru că dacă Efrem s-a căsătorit cu cumnata lui Miron Vodă, Gheorghe Hâjdeu nu se mai putea însura cu fiica fratelui celor două neveste, numai dacă prin nepoată nu se va fi înțelegând o rudă mai îndepărtată (sau o copilă înfiată).

⁴¹ S. Zotta, *Art. cit.*, p. 143, 144.

⁴³ În virtutea unei informații fumizate probabil de B. P. Hasdeu în anii târzii ai vieții, sora lui Ștefan Petriceicu apărea cu numele de Ruxanda în broșura *Genealogia și biografia lui B. P. Hasdeu* și în studiul lui Iuliu Dragomirescu: *Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu...* Totuși e puțin ciudat că Hasdeu o numea Ruxanda, după ce în scrierile din tinerețe ea figurase peste tot în postura de personaj literar cu numele Sanda (diminutiv clar de la Alexandra).